

מבקר הספרות העברית כמבקר ספרות אירופית/ת

בעקבות "הספרות העברית כספרות אירופית" למנחם

ברינקר

אלמוג בהר ויונל עברי

מנחם ברינקר, הספרות העברית כספרות אירופית, ירושלים: כרמל, 2016.¹

[א]

ספרו האחרון של מנחם ברינקר, שעימו אנו מבקשים להתפלמס כאן, נקרא הספרות העברית כספרות אירופית. לא "הספרות העברית באירופה כספרות אירופית", לא "הספרות העברית במפנה המאה העשרים כספרות אירופית", לא "הספרות העברית האשכנזית כספרות אירופית" ואף לא "הספרות העברית החדשה/המודרנית/החילונית כספרות אירופית".

הצבת "הספרות העברית", בה"א הידיעה, כקטגוריה כללית – ללא תואר נלווה שיצמצמה למסגרת זמן תחומה, למסגרת גאוגרפית או למסגרת קהילתית מוגדרת יותר – אינה מובנת מאליה, אך בפרויקט של מנחם ברינקר היא מצביעה על הפשט. כלומר, היא מעידה על כך שלפי ברינקר, בעיסוק בספרות עברית אין צורך בתחימה טמפורלית, מרחבית או קהילתית גם כשהוא עוסק בספרות העברית האשכנזית החילונית באירופה במפנה המאה העשרים.

גם את הספרות האירופית, שאליה ברינקר משווה את הספרות העברית, הוא מסמן בכותרת זו כקטגוריה סגורה ויציבה, וכמוה גם את אירופה, המגדירה את אופייה. לכאורה, גם אירופה והספרות האירופית אינן משתנות ואין לסייגן – בתחימה לספרות האירופית במרכז אירופה או במזרחה, למשל, ולא בתחימה לעידן הנאורות, הלאומיות, האימפריאליזם וכן הלאה. הן מוצבות כמסמנים פשוטים, ואין לדרוש בעיצובן כקטגוריות תרבותיות או היסטוריות כדי לבחון את הספרות העברית לאורן.

1 הגרסה הראשונה של רשימה זו נכתבה לפני מותו של ברינקר, כדיאלוג עם ספרו והגותו, ומתוך סקרנות לתגובתו האפשרית לדברינו.

עם זאת, כשאנו עוברים מן הכותרת לספר עצמו מתברר שהקשרי הזמן, המרחב והקהילה קונקרטיים מאוד: הזמן והמקום הם בעיקרם של ברדיצ'בסקי (1865–1921, אוקראינה, גרמניה), של טשרניחובסקי (1875–1943, אוקראינה, גרמניה, ארץ ישראל) ושל ברנר (1881–1921, אוקראינה, בריטניה, ארץ ישראל). היוצרים המרכזיים שברינקר עוסק בהם בספרו פעלו בסוף המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים, נעו ממזרח אירופה למרכז אירופה או למערבה (טשרניחובסקי וברנר אף עברו לארץ ישראל לאחר מכן), ופעלו בעברית.² הזמן הוא זמן המעבר מספרות ההשכלה לספרות התחייה, תקופת ראשית הציונות, והיוצרים הם גברים־יהודים־אשכנזים שזיהו עצמם כחלק מתנועת החילון של היהדות והספרות היהודית. ברדיצ'בסקי יצר הן בידיש והן בעברית (ובמידת מה גם בגרמנית), ולא הזדהה עם הציונות, ואילו טשרניחובסקי וברנר יצרו בעברית והזדהו עם הציונות, תנועת מיעוט בעם היהודי בתקופתם, טרם הקמת מדינת ישראל. מן הספרות היהודית כולה ברינקר מתמקד בכתיבה בעברית. הוא אינו מרחיב בדבר הכתיבה בלשונות היהודים (אף שהידיש הייתה יכולה להיות רלוונטית מאוד לנושא הדיון שלו) ולא בדבר הכתיבה בלשונות העמים, הוא אינו מזכיר כותבים יהודים שפעלו באותה התקופה ברחבי העולם המוסלמי – בקהילותיהם או במגע עם אירופה – והוא אינו מחשיב את הספרות הדתית במכלול הספרות העברית ה"יפה", בהגדרתה המודרנית (ולכן, למשל, אינו מזכיר ז'אנרים כפיוט או כסיפור החסידי). בחירתו במפנה המאות שמה דגש על המרכזים האירופיים של כתיבת ספרות עברית לפני התגבשות המרכז הארץ־ישראלי, ומבליטה את תהליכי החילון בספרות העברית בתקופה שבה גם הלאומיות הציונית הייתה יכולה להתפשט כביטוי לצדדיו – ולא כגורם מארגן עצמאי, המנכס את הספרות העברית למערכת גבולות גאוגרפיים, לשוניים ואתניים מצומצמים, לפי האידאולוגיה של שלילת הגלות.³

החלוקה של ברינקר גם אינה נוגעת לרבדים השונים של הקהילות היהודיות במרחב האירופי באותה התקופה, וגם לא להבדלים חברתיים, תרבותיים ולשוניים מהותיים ביניהן, הבדלים שעליהם הצביע יגאל שוורץ בספרו האשכנזים – המרכז כנגד המזרח. שוורץ הציע מצע היסטוריוגרפי חדש לניתוח התפתחות הספרות העברית החדשה באירופה במפנה המאות, המבוסס על אבחנה תרבותית־סגנונית בין מזרח אירופה למרכז. מעבר לפירוק המסגרת האירופית־היהודית, האחדותית לכאורה, לשני מרחבים שונים, ספרו מציע גם קטגוריה חדשה, שאינה קיימת אצל ברינקר: המרחב הספרותי האשכנזי, הנקרא מגבולותיו הספציפיים ואינו מדומיין כסמן בלעדי לספרות העברית או לתרבות היהודית.⁴ בערב שהתקיים לכבוד הספר במכון ון ליר, אמר ברינקר כי "היהודים המזרחיים אינם צריכים להיפגע מכותרת ספרי, מכיוון שהספרות הראשונה וההגות הראשונה שהספרות

2 מנחם ברינקר, הספרות העברית כספרות אירופית, ירושלים: כרמל, 2016. אלא אם כן צוין אחרת, הציטוטים שלהלן לקוחים מספר זה. מספרי העמודים יובאו בסופם בסוגריים.

3 גלילי שחר, לעומת זאת, מבקש לאתגר את תפיסת החילון המיוחסת לספרות אותה התקופה, ומצביע על האמביוולנטיות שלה. גופים ושמות: קריאות בספרות יהודית חדשה, תל אביב: עם עובד, 2016.

4 יגאל שוורץ, האשכנזים: המרכז נגד המזרח, רמת־גן: אוניברסיטת בר־אילן, 2014.

והתרבות העברית יושבות בתוכן הן הספרות וההגות המוסלמית".⁵ באותו הערב חזה גם הסופר א"ב יהושע כי "במהומת הטענות על אודות הקיפוחים התרבותיים של יוצאי ארצות ערב, כותרת ספר כמו זה שלפנינו – 'הספרות העברית כספרות אירופית' – עשויה לעורר איזו טרוניה בקרב המתלוננים", והגיב: "בלי להיכנס שוב לפולמוס המייגע, אסור לשכוח שערב השואה כתשעים ושלושה אחוז מיהודי העולם חיו בארצות הנצרות ורק כשבעה אחוזים חיו בארצות האסלאם".⁶

הביקורת שצופים ברינקר ויהושע מצד המזרחים על סימון הספרות העברית כ"אירופית" מצביעה על הזיקה שהם עצמם יוצרים בין ספרות עברית באירופה לבין ספרות אשכנזית ישראלית, כמו היו שתיהן "ספרות עברית אירופית". באמירתם חבוי גם צמצומה של המחלוקת על הספרות העברית כספרות אירופית לקהילת "המתלוננים המזרחים", כמי שנמצאים מחוץ לאותו דמיון אירופי ומרגישים מודרים. זו כמובן תמונה אנכרוניסטית ולא מייצגת של המחלוקת על הספרות העברית – דמותה במפנה המאה העשרים ועיצובה בין מזרח ומערב, בין היהדות לאירופה, בין לשונות היהודים ללשון העברית, בין תרבות פזורת לתרבות לאומית וכדומה. הספר של ברינקר מאפשר לפתוח מחדש את סוגיות היסוד הללו ולבחון את מגוון המסלולים שהופיעו באותה נקודת זמן מכרעת לעיצוב הספרות העברית החדשה, מסלולים שחלקם התמססו ונעלמו וחלקם נדחקו לשוליים.⁷ החזרה למסלוליה הרבים של הספרות העברית מאפשרת לנו לא רק לחשוף את נקודות העיוורון המגולמות בזיהוי הספרות העברית עם הספרות האירופית אלא גם לסמן מחדש רצפים שנדחקו לשוליים, ולבחון כיצד הם משפיעים על הגדרת הכללית של הספרות העברית. החיבורים בין הספרות העברית ללשונות היהודיות, החיבורים בין הספרות הרבנית והליטורגית לספרות החול, החיבורים בין הספרות העברית לספרות הערבית, היצירה של קטגוריית הספרות המזרחית בארץ ועוד, כל אלו מאפשרים לנו להתבונן מחדש בספרות העברית, על מסלוליה הארוכים והמגוונים, ללא הצמצום שהכתיב אידיאל הפיכת הספרות העברית החדשה לספרות אירופית.

[ב]

אולי יש לומר תחילה על אילו פרטים אנחנו מסכימים עם ברינקר. אפשר לומר זאת בפשטות כך: הרבה מהתיאורים שברינקר מגדיר כ"אירופיות" של הספרות העברית אנחנו

5 מנחם ברינקר, "הספרות העברית יושבת עמוק בתוך הספרות האירופית", הארץ (4/3/2016).

6 א"ב יהושע, "מנחם ברינקר מוכיח שיש משמעות מיוחדת לאנשי רוח", הארץ (4/3/2016).

7 במקום אחר אנחנו מנתחים מסלולים אלטרנטיביים לעיצוב ספרות ותרבות עברית במפנה המאה העשרים במוקדים שונים מחוץ לאירופה, או ביחס ביקורתי ורפלקטיבי בהקשר תהליכי האירופיזציה של תרבות וספרות עברית. ראו, Yuval Evri and Almog Behar, "Between East and West: Controversies over the Modernization of Hebrew Culture in the Works of Shaul Abdallah Yosef and Ariel Bension", *Journal of Modern Jewish Studies* 16, 2 (2017), pp. 295–311.

מוכנים לאמץ ולומר כמעט באותן המילים – אך כתשוקה ולא כמצב קיים. התשוקה של חלק ניכר ממעצבי הספרות העברית החדשה לדמיין את הספרות העברית כאירופית הייתה דומיננטית בקרב תנועת ההשכלה והתחייה העברית. בפרויקט עיצוב הספרות העברית החדשה נמחקו מתחומיה ומתחומי ההיסטוריוגרפיה שלה מסורות כתיבה שלא תאמו את אידיאל החילון, ואחר כך את האידיאל הלאומי. על כן הפיוט וסיפורי רבי נחמן לא נכללו בסיפורה של ספרות זאת, וכמובן גם לא הכתיבה בלשונות היהודים ובלשונות העמים ולא מכלול יצירתם המודרנית של יהודי העולם המוסלמי, הערבי והעות'מאני.

ככל אידיאל, גם אידיאל האירופיות צמח בתוך הקשר היסטורי מוגדר של זמן, מקום וקהילה. בתקופה שברינקו עוסק בה במחקרו, סוף המאה התשע־עשרה וראשית המאה העשרים, שיאם של העידן הלאומי והעידן האימפריאלי, מכונן כבר אידיאל של אירופיות הכרוך בתהליכי ההתפשטות הכלכלית והתרבותית של אירופה בחלקים שונים בגלובוס, וכן בצמיחתה של מדינת הלאום האירופית. תהליכים אלה התחוללו ביתר שאת בחמש המדינות האירופיות שהיו למעצמות אימפריאליות: צרפת, גרמניה, בריטניה, איטליה ורוסיה. בתקופה הזאת ביקשו יוצרים רבים ברחבי העולם – כחלק מתהליכי מודרניזציה וחילון או כחלק מעיצובן של תנועות לאומיות – להגדיר את תרבותם הלאומית כאירופית, כחלופה אפשרית לתרבות האירופית או אף, פעמים רבות, כעירוב אמביוולנטי של שתי המגמות הללו.

תהליכים אלה לא רק כוננו מחדש את המרחבים שהמתיישבים האירופאים הגיעו אליהם, באמצעות מערכי השלטון הבריורקרטי, הכלכלי והתרבותי האירופי, אלא גם עיצבו מחדש את המרחב הממשי והסימבולי האירופי, את צמיחתה של התרבות האירופית ואת שגשוגה באותן השנים. בספרו *תרבות ואימפריאליזם* הראה אדוארד סעיד כיצד תהליכי ההתפשטות האירופית באסיה ובאפריקה במפנה המאה העשרים קיבלו ביטוי ועיצבו את הספרות האירופית באותה התקופה. סעיד הצביע על הקשר הסימביוטי שבין סימון התרבות האירופית כנציגת התרבות האוניברסלית של האנושות לבין תהליכי ההתפשטות והשליטה האירופית על חלקים נרחבים בגלובוס.⁸

תהליכים אלה השפיעו על יוצרים שגדלו במרחבים שהיו בשליטה אימפריאלית או סמי־אימפריאלית אירופית. על כן, למשל, הדגים טאהא חוסיין בתקופה זו כי מבחינה היסטורית התרבות המצרית היא חלק מהתרבות האירופית, והפרידה מהעולם הערבי;⁹ רבינדרנת טאגור פעל בפרויקט מורכב של עיצוב אלטרנטיבה לתרבות האירופית באמצעות סימון זהות טריטוריאלית חלופית אסייתית, באימוץ הרומנטיקה האירופית ובכתיבת אחדות מיצירותיו מחדש, הפעם באנגלית ולא בבנגאלית; וביפן עיצב אוקאקורה קאקוזו עמדה פאן־אסייתית (ללא המזרח־התיכון), הרואה ברצף הגאוגרפי המשתרע מיפן, דרך סין ועד הודו, אזור בעל זהות אחת, כחלופה להגמוניה האירופית בעולם.¹⁰ גם את ספרות

8 Edward Said, *Culture and Imperialism*, London: Chatto and Windus, 1993

9 עמנואל קופלביץ (עורך), טאהא חוסיין והתחדשותה של מצרים, מערבית: עמנואל קופלביץ, ירושלים: מוסד ביאליק, 2001.

10 Okakura Kakuzō, *The Ideals of the East with Special Reference to the Art of Japan*, 10 London: J. Murray, 1903. טאגור הכיר היטב את ספרו של אוקאקורה קאקוזו.

היידיש והספרות העברית במזרח אירופה אפשר לבחון כמקרים של ספרויות המצויות בסבך של יחסים קולוניאליים מול המבט האירופי והנוצרי עליהן, הפועלות לאירופיזציה, לעיתים כחיקוי קולוניאלי במובן שהומי ק' באבא דיבר עליו.¹¹

זיהוי היהודי כאירופי, שהיה כביכול מובן מאליו לאחר השואה,¹² ושאכן היה פעמים רבות חלק מהפרויקט של חוכמת ישראל וההשכלה במרכז אירופה במאה התשע-עשרה, לא התקבל כמובן מאליו באירופה שלפני מלחמת העולם השנייה, הן בקרב הנוצרים והן בקרב היהודים, מסיבות שונות כמובן. את תנועת הצינונות ממזרח-אירופה לארץ ישראל אפשר לתאר, באופן פרדוקסלי, כניסיון של יהודים להפוך לאירופים באמצעות יציאה מאירופה ומעבר למזרח – הן בהצטרפות לפרויקט הקולוניאלי האירופי באסיה ובאפריקה, והן בזיהויים מרחוק בידי האירופים עצמם. לכן, למרות רצונו של ברניקר להוכיח את האירופיות של הספרות העברית ושל סופריה, קריאתו מזכירה לעיתים את קריאתם של משכילים ושל אנשי חוכמת ישראל במשוררי ספרד, שכתבו יצירות חול, כמו היו יוצרים אירופאים – בעירוב אנכרוניסטי של המושג המודרני "אירופה", שקשה לראותו כמושג גאוגרפי ותו לא, עם אנדלוס ואספניה של ימי-הביניים.¹³ במובנים רבים, הקריאה של ברניקר הולמת את מסורתם של מבקרי ספרות יהודים אירופאים מראשית תנועת ההשכלה היהודית, שניסו לייצר אנלוגיה בין התרבות העברית החדשה לתרבות האירופית. מטבע הדברים, מי שנדרש להוכיח שספרותו אירופית הוא מי שתכונה זו מוטלת בספק בעיניו, כלומר מי שפועל מחוץ למסגרות של הספרות הצרפתית, האנגלית, הגרמנית והאיטלקית, הן בפריפריית שבתוך אירופה והן מחוצה לה.

בספרו זכר לשכחה מספר מחמוד דרוויש על ההבדל בין הקראת שירו "תעודת זהות" לקהל בנצרת לבין הקראתו בלבנון. דרוויש כתב את השיר כשהיה אזרח ישראלי, והוא הגיב בו על חוויית המפגש עם הממשל הצבאי ופקידיו. בקוראו את שורת הפתיחה "רשום, אני ערבי" בשני המקומות הרגיש דרוויש כי משמעותו שונה, ושאל: "האם אומר ערבי לערבים שהוא ערבי?"¹⁴ כפרפרזה לדבריו נשאל אנחנו: האם אומר אירופי לאירופים

11 מיכאל גלזמן הדגים את רלוונטיות השיח הפוסט-קולוניאלי לבחינת כתיבתו של סופר יהודי מזרח-אירופי כמנדלי מוכר ספרים. ראו, מיכאל גלזמן, הגוף הצינוני: לאומיות, מגדר ומיניות בספרות העברית החדשה, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2007.

12 Gil Anidjar, *Semites: Race, Religion, Literature*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2008. היהודי, שפעמים רבות לפני כן נתפס באירופה כאסייתי וכמזרחי ומת במחנות בכינוי "מוזלמן" (מוסלמי), "נולד מחדש" בדמיון האירופי והאמריקני לאחר מלחמת העולם השנייה כאירופי, כלבן וכחלק מציוויליזציה יהודי-נוצרית.

13 מושג האירופיות אומנם עומד מראשיתו לעומת היבשות השכנות, אסיה ואפריקה, אך גם הן אינן מובנות כישויות גאוגרפיות בעיקרן. בתקופת מפנה המאה העשרים נשא מושג האירופיות בחובו את ערכי הקדמה, הנאורות, המודרניות והעליונות התרבותית האירופית, בניגוד לעמים הילידיים והפרימיטיביים במושבות הקולוניאליות, והכיל בתוכו, באופן אמביוולנטי, הן את ערכי הנצרות והן את ערכי החילון. בתקופת תור הזהב הייתה אל-אנדלוס (ספרד) חלק מן המגרב הצפון אפריקני, ובמאה התשע-עשרה ראו המשכילים ואנשי חוכמת ישראל בספרד האסלאמית והיהודית חלק מאירופה.

14 מחמוד דרוויש, זכר לשכחה, מערבית: סלמאן מצאלחה, ירושלים: שוקן, 1989, עמ' 148.

שהוא אירופי? ברור שעצם הצורך היהודי בתנועת ההשכלה להוכיח שהיהודים אירופים נובע מן האמביוולנטיות של מקומם.¹⁵

[ג]

ברניקר פותח וכותב:

הספרות העברית החדשה היא ספרות אירופית לכל דבר. לעניין זה לא חשוב אם מייחסים את ראשיתה למנדלסון ולהשכלת ברלין או מקדימים אותה לרמח"ל. היא נולדה והתפתחה באירופה, ותמיד היו יחסי גומלין ברורים בינה לבין הספרויות האירופיות האחרות, ובעיקר הגרמנית והרוסית. (11)

את הפולמוס הארוך על תאריך ראשיתה של הספרות העברית החדשה, אם בהשכלת ברלין ואם ברמח"ל באיטליה, הוא מזכיר כוויכוח שאינו עקרוני לשאלה אם הספרות אירופית או אם לאו. נימוקו הראשון להיותה אירופית הוא עצם המקום הגאוגרפי שהספרות נולדה והתפתחה בו,¹⁶ ונימוקו שני – קשריה לספרות הרוסית והגרמנית, הבולטים אצל יהודי מרכז אירופה ומזרח אירופה.¹⁷ לאחר מכן ממשיך ברניקר באפולוגטיקה:

למרות התייחסותה של העברית למשפחת הלשונות השמיות ואף על פי שמאז ומתמיד שאבה הספרות העברית החדשה מוטיבים ועלילות מן המקרא, שנוצר ונערך לא

15 אם משום שמבחינה גזעית הם נתפסו כבני הגזע השמי, שלא נתפס כאירופי אלא כאסייתי, ומבחינה דתית כיהודים, זרים לרוח אירופה הנוצרית (וראו בימים אלו את דברי ראש ממשלת הונגריה), ואם משום הלשון – בשל שימושם בעברית, שלא נתפסה כשפה אירופית. גם העובדה שרוב יהודי אירופה חיו במזרח אירופה, שבשונה מגרמניה, איטליה, צרפת ובריטניה לא נתפסה כחלק המרכזי של האידיאל האירופי, הקשתה על תפיסת היהודים כאירופאים – ואף לעיתים הובילה את יהודי מרכז אירופה להבחין ביניהם לבין יהודי מזרח אירופה, האוסט-יודן, פעמים רבות באמצע תפיסות גזעניות ואנטישמיות. ראו: אמנון רז-קרקוצקין, "חילון והאמביוולנטיות הנוצרית כלפי היהדות", יוכי פישר (עורכת), חילון וחילוניות: עיונים ב־תחומיים, ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2015, עמ' 108–136; *Aziza Khazzoom, Shifting Ethnic Boundaries and Inequality in Israel*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2008

16 נימוק זה מפתיע מכיוון שעל פיו גם ז'אנר סיפורי החסידים, שנועד והתפתח על אדמת אירופה, היה צריך להיות מוכר כז'אנר אירופי, ולא נראה שברניקר יבקש להכיר בו ככזה. כמו כן, בהמשך לנימוק זה יש לטעון כי הספרות העברית הישראלית כבר אינה אירופית, מכיוון שהיא מתפתחת מחוץ לתחומה הגאוגרפי, וכי היא הפכה להיות ספרות אסייתית (אלא אם כן נימוק הלידה יכול לעמוד כשלעצמו ללא הגבלת זמן, ואין לזהות את הספרות העברית הישראלית כשלב חדש לספרות העברית החדשה באירופה). לכאורה, לו היה די בנימוק הגאוגרפי, ולו אירופה סימנה בטקסט זה גאוגרפיה ולא אידאולוגיה או אידיאל (ולחילופין מיתוס), היה הספר יכול להסתיים בשורות אלו, או בעוד כמה שורות, לאחר שיוכיח שהספרות העברית החדשה אכן נולדה בגרמניה או באיטליה. 17 יהודי העולם המוסלמי, הערבי והעות'מאני זיהו את הספרות האירופית קודם כול עם הספרות הצרפתית, לאחר מכן עם הספרות האנגלית, והרבה פחות עם הספרות הגרמנית והרוסית.

באירופה, הטענות בדבר ייחודה המוחלט של הספרות, בדבר "עצמיותה" או בדבר "החוקיות הפנימית" של התפתחותה היו מעטות לעומת טענות דומות שהועלו לעתים קרובות בנוגע למחשבה היהודית או לתרבות היהודית בכלל. (11)

ברינקר אינו יכול לטעון שהלשון העברית היא אירופית. לשם טיעון שכזה נוח היה לו יותר לבחון את היידיש. כמו כן, אין הוא יכול לטעון שהתרבות היהודית העברית לדורותיה, או מראשיתה, הייתה אירופית, מכיוון שהמקרא "נוצר ונערך לא באירופה". אמירתו, אם כך, יחסית: לעומת תחומים אחרים של התרבות היהודית, כגון מחשבת ישראל, היסטוריה יהודית, בלשנות עברית ועוד, היקף הטענות לעצמיותה של הספרות העברית החדשה או לחוקיות פנימית המאפינת אותה מצומצם במיוחד. במובן־מה, מדבריו אפשר להבין שהיריב המדומיין של ברינקר הוא מי שמבקש לקרוא את התרבות היהודית, והספרות העברית בתוכה, כיחידה סגורה ועצמאית ללא השפעות זרות, וכי הוא חש שקריאתו את הספרות העברית כ"אירופית" מרחיבה את אופק הפרשנות האפשרית לה, ומצילה אותה מסכנת הקרתנות של קריאה ללא כל השוואה חיצונית, כשושלת ישירה ומתמשכת מן המקרא ועד העת החדשה.

לדברי ברינקר, "דברים אלה נכונים גם לתקופות קודמות בספרות העברית אלא שבהן הוסתרה האירופיות לעומת הספרות החדשה, שבה היא הייתה בגדר משאת נפש של היוצרים והבלטה על ידיהם במכוון" (11). ברינקר אינו קובע תאריך ראשית לאירופיות של הספרות העברית – ולא לספרות האירופית עצמה שהוא מצביע עליה – וטוען שהיא קודמת להשכלה (דומה שלשם כך היה עליו להכיר לפחות בסיפורים החסידיים כסוגה ספרותית אירופית). עם זאת, ברינקר אכן מדגיש את תשוקתם הבולטת של המשכילים בספרות העברית החדשה לאירופיזציה, תשוקה שפעמים רבות הדגישו בטקסטים במפורש.

את הספרות העברית החדשה של המשכילים רואה ברינקר כ"שלב החיאתה [של העברית] כשפת כתיבה" (11), ואין הוא מרחיב על ההבדל, לדעתו, בין העברית כשפת כתיבה של הספרות המשכילית לבין העברית כשפת כתיבה של הספרות הרבנית. הוא מדגיש שבפרויקט ההשכלה היוצרים לא היו ציונים:

להפך, פעלו בו הוגים ויוצרים חניכי תנועת ההשכלה, שהיו מחויבים לרעיון השתלבותם של היהודים בארצות מגוריהם כאזרחים שווי זכויות, ולכל היותר כמיעוט תרבותי הנהנה מאוטונומיה תרבותית ודתית. כמו ראשית חכמת ישראל במערב נועדה גם הספרות העברית להוכיח ליהודים, ויותר מזה לאחרים, שהיהודים אינם נופלים מן הלא־יהודים בתרבותם ובספרותם ולפיכך ראויים הם להשתלב בכל מדינה אירופית נאורה וסובלנית. (13)

ברינקר אינו דן בשאלה כיצד תוכיח ספרות עברית ללא־יהודים את היות היהודים ראויים להשתלב "בכל מדינה אירופית נאורה וסובלנית", וכן אין הוא מנכיח במפורש את

הפרדוקסליות של הצורך והתשווקה של יהודי אירופה בעידן המודרני להוכיח שתרבותם אירופית, בצד הבנתם כי רק האירופים הלא־יהודים יאשרו את טענתם.

[ד]

ברינקר מציג במדויק את המתח שבין עליית האידאולוגיה הלאומית והבדלנות היהודית עם משבר ההשכלה לבין הניסיון להפוך לאירופים, אך מדגיש: "לפחות ברמה האידאולוגית המודעת הייתה חתירה לאירופיזציה מוחלטת של התרבות היהודית, והמטרה הושגה לפחות בתחום הספרות" (11–12). אין ספק שהזיקה האירופית נמשכה – ובאופן פרדוקסלי אף הודגשה – בתקופה הציונית, שכן דווקא כשהיהודים יצאו מאירופה ועברו למזרח, אל שטחי הקולוניות, והיו לשותפים בפרויקט הקולוניאלי, זכו לזהות אירופית. אך מעניין שברינקר מסכם את ההצלחה ואת הכישלון של פרויקט זה במידה כלשהי של קינה, בטענה שהספרות היא מעין תחום ייחודי שבו, בשונה מתחומים אחרים, מטרת היהודים להפוך לאירופים הצליחה. כלומר, הפרויקט הכללי להפוך את היהודים לאירופים לא צלח (ולא במקרה תחום הזמן העיקרי המעסיק את ברינקר במחקרו אינו מגיע לזמן השואה ולהקמת מדינת ישראל – שאחריהם המערב דווקא הכיר, לכאורה, באירופיות של היהודים), ואילו הפרויקט להפוך את הספרות העברית לאירופית צלח. לפי ברינקר, הספרות העברית היא שמורה של אירופיות בתוך התרבות היהודית והישראלית, הנתונה בסכנה במרחבים שאינם אירופים. לכן אולי יש לראות את הספר כניסיון של ברינקר להציע סיכום של הפרספקטיבה המחקרית שלו בכל הקשור לספרות העברית, דווקא מתוך זמן של חרדה שבו הוא מזהה סכנה לאירופיות של הספרות העברית עצמה – בשל מעברה לארץ ישראל והיקשרותה הכמעט בלבדית עם הציונות, הרחק מאירופה.

ברינקר מקבל את נקודת המבט האימפריאלית האירופית במפנה המאות, שסימנה את אירופה כתרבות אוניברסלית וקוסמופוליטית. לפי הראייה הזאת, מעבר הספרות העברית מאירופה לארץ־ישראל צמצם את ערכיה מן האוניברסלי והקוסמופוליטי־אירופי לציוני־לאומי וצר. ברינקר קושר סוגיה זאת לעובדה ש"בספרות ובמחשבה רווחו בסוף המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים ויכוחים אידאולוגיים ערים וחשובים סביב שאלת הצירוף הראוי והאפשרי של מה שיהודי ומה שהוא כלל־אנושי (קרי אירופי) – בחינוך, בתודעה ההיסטורית, בספרות ובחיים" (12). האירופי הוא האוניברסלי, מציין כאן ברינקר, ואילו אנחנו היינו מנסחים זאת כך: האירופי מתחזה להיות האוניברסלי. ברינקר מפצל בין היהודי ובין הכלל־אנושי – ומכיוון שהוא מזהה את הכלל־אנושי עם האירופי, פיצול זה חותר תחת הפרויקט של־עצמו, המזהה לכאורה את היהודי עם האירופי. מכאן ברינקר ממקם את עצם הוויכוחים הללו בזרמי מחשבה אירופיים, הפרה־רומנטיקה, הרומנטיקה, הרציונליזם ומקומה של הלאומיות לעומת כל אלו.

מרגע שהוכיח ברינקר את האירופיות של הספרות העברית החדשה, עליו למקם גם את ההבדל ביניהן, באופן מעט אפולוגטי: מכיוון שלדבריו הספרות העברית חתרה "להיעשות מהר – ובהצלחה מרבית – ספרות אירופית" (12), הרי שתולדותיה אכן שונים

עקרונית מ"כל אחת מן הספרויות האירופיות המרכזיות" (12),¹⁸ הן בכיוון ההתפתחות והן בקצב. "לרוב", הוא מודה, היא "פיגרה" אחרי הספרויות האירופיות האחרות ולעתים 'הקדימה' אותן, אך כמעט מעולם לא הקבילה האבולוציה הספרותית העברית לאבולוציה של ספרויות אחרות" (12).

העובדה שבספרות העברית עוד כתבו בסוגות ספרותיות רומנטיות גם כשבספרות הרוסית והגרמנית כבר עברו "מן הרומנטיקה והריאליזם גם יחד אל הסימבוליזם והדקדנס" (13) הייתה יכולה להיקרא כיחסים קולוניאליים בין ספרויות. בקולוניות עדיין קוראים את הקלאסיקונים של הדור הקודם במטרופולין, שאולי גם מתאימים יותר לעיצוב התנועה הלאומית, גם כאשר במטרופולין עצמו כבר עברו לשלב פוסט-לאומי. מנקודת המבט של המטרופולין, הספרויות בקולוניות "מפגרות" בזמן ובתחכום, אך מנקודת המבט של הקולוניות הן בעיצומה של סינתזה בין ההווה של הקולוניה וההווה של המטרופולין, ופעמים רבות גם בעיצומה של סינתזה בין המסורות הספרותיות השונות של הקולוניה ואלו של המטרופולין. אך ברינקר רואה את הזמן האירופי ואת נקודת המבט האירופית כאוניברסליים, וכך מגדיר את הספרות העברית בו־זמנית כאירופית וכחריגה.¹⁹ לדברי ברינקר, "תמיד שאפה הספרות האמנותית – וגם הצליחה במידה רבה – להיות ואף להיראות ספרות אירופית ללא סייג" (12). אירופיות זאת הקיפה, לדבריו, הן את הסוגות הספרותיות ואת האידיאולוגיות הספרותיות והן את כלי הביקורת והניתוח. כלומר, אפשר לומר במידה רבה שהספר של ברינקר מצביע על "מבקר הספרות העברית כמבקר ספרות אירופי" לא פחות משהוא מצביע על הספרות העברית כספרות אירופית.²⁰ ייתכן גם שהוא מצביע על מבקר הספרות העברית כאירופי האחרון – כשהספרות העברית והמציאות הישראלית מתרחקות ממה שדומיין כאירופי – ואולי בשל כך אפשר לקרוא את ספרו של ברינקר כקינה על הספרות העברית, ספרות שכבר הצליחה להפוך לאירופית, כך מנקודת מבטו של המבקר, וכעת דומה כי הצלחתה עומדת על סף קריסה, וכי הספרות העברית והתרבות הישראלית יאבדו מן האירופיות שלהן, שנרכשה בעמל רב.

18 ברינקר אינו מפרט אילו ספרויות מרכזיות באירופה להגדרתו, אך סביר להניח שהוא מתכוון לספרות הגרמנית, הרוסית, הצרפתית, האנגלית, ואולי גם האיטלקית. מעניין מדוע ביקש להשוות את הספרות העברית אך ורק לספרויות המרכזיות, ולא לספרות הצ'כית, האלבנית או ההונגרית. הצורך בהשוואה דווקא לספרויות האירופיות המרכזיות הוא מאפיין קולוניאלי מובהק, וייתכן שאפשר היה למצוא דמיון רב יותר לספרויות "קטנות" יותר באירופה, שעברו תהליכים דיאלקטיים דומים בעקבות השפעת המרכז האירופי על המסורות הספרותיות העצמאיות שלהן ובעקבות יצירתן של תנועות השכלה ותנועות לאומיות חדשות.

19 השוואה לספרויות אירופיות פחות מרכזיות ולמערכות ספרותיות שהתפתחו בקולוניות השונות הייתה מפחיתה במעט את ה"חריגות" הזאת של הספרות העברית.

20 את עמדתו של ברינקר אפשר לקרוא כקינה לא רק על הספרות העברית אלא גם על אירופה ועל הספרות האירופית, בעקבות התאוריות הביקורתיות הפוסטקולוניאליות והפוסט סטרוקטורליסטיות, שהובילו למותה של הספרות האירופית כקטגוריה מלאה ויציבה בתאוריה הספרותית העולמית. ברינקר אינו רק המבקר העברי-האירופי האחרון של הספרות העברית-אירופית אלא גם אחרון מבקרי הספרות האירופית, והוא מנסה להנציח אותה באמצעות הסימון של הספרות העברית כאירופית.